

ВІДГУК

офіційного опонента
доктора філологічних наук, професора кафедри російської філології
Інституту філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Людмили Петрівни ДЯДЕЧКО
про кандидатську дисертацію
Інни Михайлівни АХМАД

«Асоціативно-семантичні зв'язки циклічних темпоролексем
у російській мові» (Київ, 2018 р.),
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.02.02 – російська мова

Заявлена у рецензованій кандидатській дисертації Інни Михайлівни Ахмад тема «Асоціативно-семантичні зв'язки циклічних темпоролексем у російській мові» на перший погляд належить до тих, які вважають традиційними. Як відомо, майже все ХХ століття пройшло під знаком структуралізму, а вивчення системно-структурної організації словникового складу національних мов стало одним із домінуючих напрямків у лінгвістиці.

Досягнуті здобутки очевидні, але зроблене водночас дозволило виявити всю складність побудови словника й неможливість її однозначної інтерпретації – з одного боку, а з іншого – у процесі наукового пошуку постали питання, які й досі не вирішені. Зміна наукової парадигми в останні 20–30 років, коли увагу лінгвістів було зосереджено на аналізі функціонування мовної системи (зокрема її лексичного рівня) у спілкуванні та на особливостях концептуалізації реальності людською свідомістю й оформлення її в мовних знаках, ці питання загострила. Роботи, які були виконані поза структуралізмом, по-перше, показали можливість іншої класифікації лексичного складу національної мови, ніж та, що була представлена, а також, по-друге, сприяли виявленню шляхів вирішення складних питань щодо побудови лексикону.

Антропоцентричне спрямування сучасної лінгвістики загалом, яка долучила до кола своїх інтересів позамовні явища та процеси, і розвиток таких дисциплін, як психолінгвістика, лінгвокогнітологія й лінгвокультурологія, а

також застосування нових методик дослідження національної мови, зокрема і її лексичної системи, сприяли знаходженню нового підходу до структуризації цієї системи, а саме – виокремленню в ній асоціативно-семантичної групи, що ми спостерігали в роботах Т. В. Сливи. І. М. Ахмад продовжує дослідження цієї особливої лексико-семантичної парадигми, звернувшись до асоціативно-семантичної групи «назви частин доби» – лексичних одиниць, що мають значний культуроємний потенціал. Тож визначення теми дисертації як традиційної відбиває лише один бік справи, який можна назвати формальним. З іншого боку, спосіб розкриття теми та аналіз одного лексичного угруповання, коли врахована дія екстралінгвістичних факторів, що, однак, мають лінгвістичні наслідки, а також розвиток висловленої раніше у психолінгвістичних студіях думки про обумовленість системності лексичного складу національної мови психологічними особливостями та проєкція цього положення на мову з метою вивчити ці асоціативні зв'язки у рамках семних складових слів – циклічних темпоролексем, свідчать про **актуальність та новаторський** характер представленої на захист кандидатської дисертації.

У роботі чітко визначені завдання дослідження. Ясність мети та завдань, а також звернення до лексичної групи «назви частин доби», яка включає 4 слова, зумовлюють логічну побудову дисертації, що складається з 5 розділів: у першому розділі подається огляд ретроспективи проблеми, який допомагає відмежувати те, що вже створено, від того, що пропонує авторка, розкривається метамова опису; кожний з 4-х наступних розділів містить аналіз однієї асоціативно-семантичної структури з кауземою – назвою частини доби.

Не викликає сумніву ступінь обґрунтованості наукових положень, викладених у дисертаційному дослідженні: слід перш за все відзначити його значну наукову базу, яка ґрунтується на критичному аналізі досягнень у теоретичному описі лексичної парадигматики та лексикографічному відображенні асоціативно-семантичної групи назв частин доби у російській мові. Про наукову компетентність І. М. Ахмад у досліджуваній галузі свідчить

список використаної наукової літератури, що містить 280 позицій. Наукові спостереження авторки базуються на аналізі значної кількості контекстів.

Усе зазначене, а також різноманітність застосованих методів дослідження – синхронно-описового та контекстно-лексикографічного, компонентного аналізу, асоціативного експерименту, в якому брали участь 468 респондентів, та інших методів дозволяють упевнено стверджувати, що наукові положення та висновки рецензованої дисертації **обґрунтовано** й підтверджено фактичним матеріалом.

Теоретична цінність дослідження І. М. Ахмад визначається загалом його новизною, поглибленням уявлень про системну-структурну організацію національного лексикону; зроблені висновки є плідним підґрунтям для подальшого вивчення семантичних зв'язків між одиницями лексико-фразеологічного корпусу мови.

Основним науковим доробком слід вважати встановлення обумовленості схожості розглянутих асоціативно-семантичних структур подібністю семантики циклічних темпоролексем, а відмінності – перш за все позамовними факторами, які всебічно проаналізовані для назв частин доби. Важливим є й підтвердження критерію, за яким можна структурувати лексичний склад мови, а саме – зв'язку між каузею та рефлексею, що виявляється на семному рівні, коли гіперсема кауземи представлена як диференційна сема рефлексеми, а також діалектичність цього зв'язку, який залежить від обраного аспекту дослідження й відбиває неперервність і дифузність лексикону.

З інших плідних надбань, які вносить дисертаційна робота до наукового вжитку і які мають теоретичне й практичне значення, на особливу увагу заслуговує опис семантичних ознак як каузем, так і рефлексем різних рівнів, пов'язаних із назвами частин доби в російській мові.

Безумовно перспективним є й деталізований опис процедури встановлення асоціативно-семантичної структури з певною вершиною, а особливо – унаочнення її у схемах – додатках А, В, Д, Ж, які, до речі, показують і недосконалість існуючих словникових дефініцій, що підсилює

значення рецензованої роботи. Сама ж процедура може бути з успіхом застосована в ході вивчення аналогічного матеріалу в інших мовах.

У практичному аспекті одержані авторкою результати можна рекомендувати до використання перш за все при створенні тлумачних або спеціальних асоціативно-семантичних словників із включенням до них як слів, так і фразеологізмів різних типів, а також при викладанні у вищих навчальних закладах загального курсу з лексикології та фразеології та спецкурсів з лінгвокультурології, лінгвокогнітології, психолінгвістики тощо.

Відзначаючи змістовність та аргументованість дисертаційного дослідження, яке безсумнівно заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук, треба, однак, привернути увагу до деяких моментів у плані дискусії або ж уточнення, зауваження.

Відомо, що в науковій літературі з системно-структурної організації національного словникового складу термін *структура* вживається для позначення однієї з ознак лексичної системи в цілому або ж її парадигматичних угруповань. З цього погляду не зовсім вдало використане, як здається, позначення *асоціативно-семантическая структура*, що об'єднує «рефлексами всіх рівнів, асоціативно й семантично пов'язаних із вихідною кауземою» (с. 61): його доречніше називати *асоціативно-семантичною групою*, яка в такому випадку містить *асоціативно-семантичні підгрупи*.

Вивчаючи парадигматику як прояв системності, авторка цілком закономірно говорить про такі типи відносин між словами, як синтагматичні; більше уваги, ніж у попередніх роботах Т. В. Сливи, приділяється епідигматичним зв'язкам слів (наприклад: іменники *ночник, ночниця, ночевка, заутрення, всенощная* та ін., дієслово *вечереет*, прислівники *утром, днем, вечером, ночью*). І це не може не викликати схвалення, бо фактичний матеріал, наведений І. М. Ахмад, свідчить, що епідигматичні зв'язки слів є реальністю й що вони безпосередньо стосуються вивчення асоціативно-семантичних структур. Однак цей тип зв'язків описується непослідовно. Так, у роботі говориться про лексему *вечереет*, проте зовсім нічого не сказано про слово

ночевать (воно зафіксовано як асоціат лексеми *ночь* самою дисертанткою – див. додаток 3, с. 256). Чомусь не входять до лексико-асоціативних об'єднань, що вивчаються, такі похідні, як *ночка*, *ночнушка* – асоціації до стимулу *ночь*, представлені на сайті <https://sociation.org/words>. Очевидно, що це той напрямок, який ще потребує свого більш ретельного опрацювання.

До цього треба додати, що, на жаль, у прикладах під час аналізу не розрізняються функціональні омоніми: іменники / прислівники *утром*, *днем*, *вечером*, *ночью* (див. сс. 127, 159, 201–202 та ін.), не виокремлюється як фразеологізм словосполучення *день и ночь* (с. 175, пор. с. 173, де воно кваліфікується як фразеологічне сполучення; зауважу, що насправді це фразеологічна єдність).

Загалом уважна до дослідницького апарату своєї роботи, І. М. Ахмад, однак, не наводить список джерел ілюстративного матеріалу, хоча одним із завдань є з'ясування, «як репрезентується асоціативно-семантичний зв'язок каузем і рефлексем у художньому тексті» (див. сс. 22–23). Тому важко зрозуміти, наскільки проаналізований матеріал є репрезентативним. Зокрема, чому «квалитативно-темпоральные значения 'более холодный, чем вечер', 'более холодный, чем утро' чаще всего актуализируется в рефлексемах *свежесть < свежий ... и прохлада*» (с. 184)? Пошук у Google фіксованих сполучень слів *холод ночи* і *прохлада ночи* дав інші результати: 22,7 тис. і 10,8 тис. контекстів відповідно. (Зрозуміло, що ці дані треба корегувати, але перевищення більш, ніж у 2 рази, показове.)

Стиль дисертації в цілому чіткий, викладення послідовне. Проте у тексті наявні й поодинокі стилістичні погрішності. Наприклад, на сторінці 21 читаємо: «Цель работы – выявить особенности ассоциативно-семантических связей темпоролексем, обозначающих части суток, и разработать их типологию». «Їх» – це чого: особливостей, зв'язків, темпоролексем чи частин? Порушена максима кількості інформації, що надається, у формуванні об'єкта дослідження: не названо (с. 22), яка, власне, асоціативно-семантична група описується (щодо категорії, то вона вже, як відомо, вивчалася).

Не можна російською мовою *совершити* оцінку, до того ж явно перебільшена новизна цієї оцінки: безумовно, що є публікації, де аналізуються семантичні дослідження вербальних асоціацій у мовознавстві (с. 24; див., наприклад, передмову до асоціативно-атрибутивного словника Л. А. Дядечко «Крилаті вислови рекламного походження» (Київ, 2012 р.).

Як побажання висловлюю таке: навіть сама назва розділів 2–5 підказує можливість представити схематично асоціативно-семантичні зв'язки розглянутих лексем. Такі схеми значно прикрасили б текст дисертації, зробили б виклад її змісту більш наочним, і що принципово – популярним.

Саме через такі схеми можна донести нову ідею широкому загалу та утвердити існуючу, але рельєфно не представлену в науковій та навчальній літературі категорію, створивши словник різних асоціативно-семантичних груп. Маємо ж ми синонімічні, тематичні й под. словники.

Зроблені зауваження, як бачимо, не знижують загального позитивного враження від дослідження, представленого до захисту.

Автореферат вичерпно відображає зміст дисертації.

Узагалі представлене І. М. Ахмад дослідження демонструє володіння автором різноманітними методами та прийомами лінгвістичного аналізу, адекватними такому складному явищу, якою є лексико-семантична система національної мови, вміння аналізувати мовні факти та наукові положення й самостійно синтезувати їх на новому рівні осмислення.

Усі положення дисертації пройшли широку наукову апробацію на наукових конференціях України, Білорусії, Росії, Вірменії. Результати дослідження достатньо висвітлено у статтях та матеріалах конференцій, зокрема у виданнях, які визнаються як фахові.

Таким чином, підсумовуючи, вважаю, що робота Інни Михайлівни Ахмад «Асоціативно-семантичні зв'язки циклічних темпоролексем у російській мові» є завершеним дослідженням актуальної лінгвістичної проблеми, виконаним на високому науковому рівні й таким, що відповідає паспорту спеціальності 10.02.02 – російська мова та всім вимогам п. 9, 11, 12, 13

«Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р.), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри російської філології
Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Л. П. ДЯДЕЧКО

ПІДПИС ЗАСІДАЧОЮ
ВЧЕННЯ СЕКРЕТАР НДУ
КАР УЛЬНА Н. В.
05.03.2016

